

Voor de Socratesbeker werden dit jaar maar liefst 103 boeken ingezonden. Na de eerste selectie – waarin ook goede filosofieboeken moesten afvallen – leverde dat een longlist op van twintig urgente, oorspronkelijke, prikkelende filosofieboeken voor een breed publiek. Boeken op het gebied van ethiek, politieke filosofie, antropologie, godsdienstfilosofie en cultuurfilosofie, van de filosofische psychologie, de geschiedenis van de filosofie en de filosofie van de publieke ruimte. Thematisch gezien staat de relatie met de ander en met onze (natuurlijke) leefomgeving vaak centraal. Daarnaast valt de rol van de verbeelding op, zowel als thema, alsook als instrument van de filosofie. We zagen met andere woorden intellectuele weelde, al stond die in schril contrast met de auteurs zelf: er waren dit jaar relatief weinig inzendingen van vrouwelijke of niet-westerse denkers.

Na zorgvuldig overleg kwam de jury uit op een shortlist van vijf boeken, die elk lof verdienen voor hun originaliteit, toegankelijkheid en maatschappelijke relevantie. Opvallend is dat er dit jaar veel relatief jonge auteurs op de shortlist staan – in de wereld van de filosofie betekent dat: eind dertigers en begin veertigers. Alle boeken gaan over problemen van nu: hoe samen te leven, hoe tegenstellingen om te zetten in verbinding, hoe na te denken over een bedreigde, snel veranderende wereld. Polarisatie, de klimaatcrisis, politieke uitdagingen en deterministische wereldbeelden komen aan bod.

Wij zitten vol tegenstellingen, laten de boeken zien: we zijn egoïstisch en tegelijkertijd op zoek naar verbinding, laten ons leiden door vooroordelen die we niet willen hebben, lijken op elkaar in de wijze waarop we ons van elkaar proberen te onderscheiden, genieten enorme welvaart maar staan er ook beroerd voor. Alle boeken zijn hoopvol, zij het ‘tegen de klippen op’. De auteurs proberen elk ruimte te vinden voorbij de tegenstellingen en ze laten zien hoe filosofie een belangrijke rol kan spelen bij het verder zoeken naar een andere invulling van de wereld die we samen creëren.

Lieke Asma – Blinde vlekken. Hoe impliciete vooroordelen je (mis)leiden

We denken vaak objectief en rechtvaardig te zijn, maar toch maken we onderscheid tussen mensen op basis van hun gender, etniciteit, leeftijd, lichaamsgewicht of seksuele oriëntatie, laat filosoof en psycholoog Liieke Asma (1984) zien in haar boek. Als we daar iets tegen willen doen moeten we niet naar binnen kijken, stelt Asma, maar juist naar buiten. Hoe komt discriminatie feitelijk tot stand? En waarom blijken vooroordelen vaak zo hardnekkig?

Ons onbewuste zit vol met impliciete en onbewuste vooroordelen, zo blijkt keer op keer uit wetenschappelijk onderzoek. Dat klinkt alsof er in onze psyche iets zit waar we niet bij kunnen, waardoor we op een manier handelen waarvan we ons niet bewust zijn. Asma gaat daartegenin, primair door de betrouwbaarheid en validiteit van psychologisch onderzoek ter discussie te stellen en door het idee los te laten dat onbewuste persoonskenmerken de verborgen oorzaak zijn van gedrag, secundair door de aandacht te richten op discriminatoir gedrag zonder dat onmiddellijk te verklaren vanuit een verborgen psychische toestand.

Asma's analyse van cognitieve en morele blindheid raakt een zenuw in een tijdperk van polarisatie en desinformatie. Ze verbindt filosofische concepten met actuele crises, zoals de toeslagenaffaire en klimaatontkenning. Haar benadering van polarisatie als een collectief kennisprobleem voegt een belangrijke laag toe aan het debat over waarheidsvinding.

Het boek is diepgravend en duidelijk met veel kennis van zaken geschreven. De schrijfstijl is toegankelijk, maar waar ze als denker op grote hoogte staat, mist haar verhaal nog de bravoure van een meeslepende literator. Hoewel het thema cognitieve bias niet nieuw is, onderscheidt Asma zich door de nadruk op morele verantwoordelijkheid. Ze vraagt niet alleen: 'hoe ontstaan blinde vlekken?', maar ook: 'hoe kunnen en willen we die zien?' Haar kritiek op het 'comfort van onwetendheid' biedt een originele invalshoek. De jury prijst ook de interdisciplinariteit van het boek (psychologie en filosofie worden op vruchtbare wijze met elkaar verbonden), evenals dat de lezer wordt uitgedaagd tot zelfreflectie (waarvan de inzichten nog weleens ongemakkelijk zouden kunnen zijn).

Tim Fransen – In onze tijd. Leven in het Calamiteitperk

Wat welzijn en welvaart betreft hebben we het beter dan ooit. En toch is de wereld in crisis, door de dreiging van oorlog, klimaatverandering en de macht van techbedrijven die ons steeds verder uit elkaar drijven. Volgens cabaretier en filosoof Tim Fransen (1988) is dat het gevolg van het idee dat vooruitgang prima samen kan gaan met egoïstisch handelen. Hij roept op tot een groter moreel besef, om zo uit dit 'Calamiteitperk' te geraken.

Het boek vertrekt vanuit het herkenbare gevoel dat de wereld twintig jaar geleden nog vol beloftes was, maar inmiddels een en al bedreiging. Het vooruitgangsgeloof dat ons beheerste vanaf het begin van de moderne tijd lijkt aan zijn einde gekomen. Maar de vooruitgangsideologie leeft nog voort; ze heeft geleid tot een groot aantal crises, tot ons 'Calamiteitperk', en ondermijnt onze hoop op een betere toekomst.

Fransen gaat te werk volgens de kantiaanse driedeling (kennen, handelen, geloven/hopen). Wat we kunnen kennen, dat zijn de crises die worden beschreven in termen van technologie, natuurbeheersing en hyperconnectiviteit. Wat we moeten doen, dat is volgens Fransen een actief burgerschap ontwikkelen, het collectieve belang in het oog blijven houden, en de economie weer in dienst van de samenleving laten staan. Wat we mogen hopen staat in een epiloog, die spreekt over de hoop als actieve houding, vanuit het geloof in de mogelijkheid van echte verbetering, in plaats van passieve vormen van optimisme of pessimisme die beide tot inactiviteit leiden.

De jury vindt het geheel zeer geslaagd, al is ze met name onder de indruk van het eerste deel; erg knap hoe Fransen deze materie toegankelijk weet over te brengen zonder de complexiteit ervan te verliezen. Fransen pakt zware problematiek met wervende lichtvoetigheid aan en creëert hiermee bewustzijn. Als filosoof-cabaretier weet hij als geen ander hoe je het over urgente, zware kwesties kunt hebben zonder toehoorders in de passieve moedeloosheid te storten. Al zullen zijn grappen op papier voor de een beter werken dan voor de ander. Fransen heeft een prettig leesbare, toegankelijke stijl en een enthousiaste toon. Hij bouwt voort op het denken van andere filosofen, maar zijn eigen stem en denken klinken duidelijk door.

Jeroen Hopster – Toeval. Een onvoorziene filosofie

Toeval bestaat niet, zo klinkt het vaak, maar filosoof Jeroen Hopster (1987) laat overtuigend zien dat toeval alomtegenwoordig is. Het verschijnt in vele gedaanten. Zo kan toeval opduiken bij een onvoorspelbare gebeurtenis, een gebrek aan een oorzaak of een merkwaardige samenloop van

omstandigheden. Hopster verkent de verschillende soorten toeval en zoekt uit hoe we er optimaal mee kunnen leven.

Een belangrijk uitgangspunt – en misschien ook wel de belangrijkste stelling van het boek – is het onderscheid tussen zes verschillende begrippen of soorten van toeval, en de these dat sommige van die soorten van toeval echt bestaan. Toeval blijkt een fascinerend en speels filosofisch thema te zijn. Het boek combineert wetenschapsfilosofie met ethiek op verfrissende wijze. Hopsters concept van de morele loterij, hoe we morele keuzes vaak aan het lot overlaten, is vernieuwend. Zijn kritiek op ‘risicodenken’ (bijvoorbeeld in verzekeringslogica) voegt een interessante dimensie toe aan het debat over vooruitgang.

Hopster is een meester in het vereenvoudigen van complexe ideeën zonder ze te versimpelen. Termen als ‘bayesiaanse statistiek’ legt hij uit via alledaagse analogieën (bijvoorbeeld weersvoorspellingen), waarmee hij een goede vertaalslag van academische filosofie naar publieksfilosofie maakt. Toch verliest het boek in het middenstuk, over determinisme versus vrije wil, wat tempo door de veelheid aan academische discussies. Hopster bevrijdt niettemin het toeval uit de deterministische hoek, wat interessant en urgent is in deze tijden van complottheorieën. Ook biedt hij een rijk filosofisch palet aan denken over toeval. Soms wellicht wat al te rijk, de jury had graag gezien dat hij naast zijn overzicht van soorten toeval meer een eigen these ontwikkelt – is toeval nu een vloek of een zegen? Desondanks is het een met bravoure geschreven boek, waarin het abstracte thema ‘toeval’ door de auteur in de wereld wordt gezet, waarmee het concreet en tastbaar wordt, en de lezer aan het denken wordt gezet over de rol van toeval in diens eigen leven.

Wouter Mensink – Hoe we uit het dorp vertrokken. Filosofie tussen stad en platteland

Filosoof, conflictbemiddelaar en eerste-generatie-dorpsverlater Wouter Mensink (1979) analyseert de ervaringen van dorpelingen en stedelingen, op zoek naar wat het betekent om platteland of stadsmens te zijn. Bestaat er echt een kloof tussen stad en platteland? En hoe kunnen we de relatie daartussen verbeteren?

Tegen het (polariserende) ‘kloofdenken’ in zoekt Mensink naar de onderlinge afhankelijkheid van, en wederkerigheid tussen, stad en platteland, tussen de trek naar de stad en de trek naar het platteland. Maar via die verhouding en beweging tussen stad en platteland gaat het boek ook over de (misverstandene) verhouding tussen cultuur en natuur, machine en tuin, modern en premodern, rationalistische verlichting en mythische verbeelding, moderniteit en moderniteitskritiek, progressief en conservatief, globaal en lokaal et cetera.

Mensink neemt de menselijke ervaring als uitgangspunt in plaats van theoretische schema’s. Hij put daarvoor uit een enorme hoeveelheid literatuur, die zowel filosofie beslaat als bijvoorbeeld stedenbouwkundige en cultuurhistorische literatuur, en literaire bronnen (evenals andere kunstuitingen als film, muziek en architectuur). Al die bronnen vormen op een niet-gekunstelde wijze de stoffering van zijn betoog, dat geleidelijk toont wat de auteur wil bereiken, namelijk de lezer ervan overtuigen dat we ons niet mogen laten verleiden tot één enkel narratief, tot kloofdenken.

Mensinks schrijfstijl is journalistiek, verhalend en meeslepend, maar voor sommige lezers kunnen de literaire beschouwingen (‘de geur van natte aarde als herinnering aan thuis’) wellicht wat afleiden van de argumentatielijn. De mix van filosofie (o.a. Arendts ‘recht om rechten te hebben’), literatuur (o.a.

kafkaëske vervreemding) en persoonlijke reflectie geeft het boek een eigen stem. Mensinks gebruik van 'het dorp' als allegorie voor zowel utopie als bekrompenheid is goed gevonden. Hij raakt in het boek aan existentiële angsten die eigen zijn aan de eenentwintigste eeuw: klimaatmigratie, verlies van gemeenschap, het verlangen naar 'thuis'. Ook de link tussen ontworteling en populisme (het verlangen naar een mythisch 'dorp') is scherp.

Al met al een urgent boek, duidelijk geëngageerd in de strijd tegen polarisatie, waarin de (filosofische) literatuur op soevereine manier gebruikt wordt. De geleefde ervaring maakt het persoonlijk, zonder dat het boek blijft hangen in de anekdotiek.

Hans Schnitzler – Filosofie van de kroeg

Het traditionele café is aan het verdwijnen. Volgens filosoof Hans Schnitzler (1968) verliezen we daarmee iets waardevols: een tussenruimte tussen de publieke en de privésfeer, waar we kunnen oefenen in samenleven zonder daarop afgerekend te worden. En dat is heel waardevol in een maatschappij die steeds killer wordt, vindt Schnitzler. In *Filosofie van de kroeg* rijgt hij filosofische inzichten en persoonlijke kroegervaringen aaneen tot een ode aan het café.

Schnitzler definieert de kroeg als 'een plek waar je je in relatieve anonimiteit geborgen kunt voelen, en waar je tegelijkertijd, zonder opgave van redenen, altijd weer kunt vertrekken'. De kroeg vormt een tussenruimte tussen intimiteit en anonimiteit, laat Schnitzler overtuigend zien, een tussenruimte die onze samenleving steeds meer mist, maar die we onverminderd nodig hebben om die leefbaar te houden, d.w.z. als een 'belichaamde interactiviteit' die het ideale midden is tussen verstikkende nabijheid en onverschillige afstand. Die tussenruimte wordt in het café gecultiveerd door een web van ongeschreven regels en verwachtingen; hier wordt 'vriendelijkheid' als 'welwillende terughoudendheid' in de praktijk gebracht, hier worden maat houden en tact geoefend.

In een tijd van eenzaamheid, filterbubbels en digitale communicatie is Schnitzlers pleidooi voor de kroeg als 'democratisch laboratorium' urgent. Zijn analyse van 'luisteren zonder agenda' is een subtiële kritiek op cancelcultuur en polarisatie. Schnitzler weet op inventieve wijze alledaagse praktijken (een biertje drinken, roddelen, zwijgen) te verbinden met filosofie. Zo gebruikt hij de kroeg om Bubers 'Ik en Jij', Deleuzes 'rizoom' en Habermas' 'communicatieve rationaliteit' te herinterpreteren, zonder schools te worden. Het boek daagt uit tot actie: waar kun je vandaag de dag nog een kroeggesprek voeren? Zijn optimisme is niet overdreven naïef, maar geworteld in filosofische tradities van hoop. Schnitzler weerstaat de verleiding tot cynisme en biedt concrete alternatieven, zoals het creëren van 'vrije zones' in digitale ruimtes, al had hij daar wel wat dieper op in mogen gaan. Ook had hij iets meer ruimte mogen geven aan andere openbare plekken die een tussenruimte kunnen bieden (bijvoorbeeld sportclubs, shisha-lounges, koffietentjes, parochiezalen en wijkcentra).

Schnitzler kaart een belangrijk maatschappelijk probleem aan in een miniatuurstudie met een verrassende invalshoek. Het boek(je) is ook leuk voor niet-kroeggangers, en verstokte kroegtiigers willen juist snel weer naar hun café. De stijl is aanstekelijk en gevat, met een prettige zelfironie en een aangename mildheid. Net als Tim Fransen slaagt Schnitzler erin om stevige, maatschappelijke kwesties aan te kaarten en tegelijk met zijn enthousiasme de lezer toch te vrijwaren van enige moedeloosheid.

De winnaar

De jury heeft lang gewikt en gewogen. Alle vijf nominaties blonken op eigen wijze uit. Bovendien waren de boeken, ondanks enige overeenkomsten in thematiek, toch behoorlijk verschillend in aanpak en stijl, wat het extra moeilijk maakte ze langs eenzelfde meetlat te leggen.

Uiteindelijk hebben we met volle overtuiging gekozen voor het werk van Tim Fransen. Hij verdient de Socratesbeker omdat hij met zijn boek op originele wijze zeer urgente problematiek op de agenda zet, waarbij de filosofie een duidelijke rol speelt en op dusdanige wijze wordt ingezet dat ze zowel voor filosofen als niet-filosofen begrijpelijk en verrijkend is. De paradox dat de vooruitgangsideologie in strijd is geraakt met het idee dat de toekomst beter zal zijn is interessant en zet aan tot nadenken; we bevinden ons in een snel veranderende wereld, waarin reflectie nodig is op de idealen die ons drijven en op waar we naartoe gaan.

Het boek biedt een rijk palet: Fransen geeft een analyse van verschillende hedendaagse crises; een toegankelijke uitleg en toepassing van grote filosofen uit de geschiedenis op de gekozen thematiek, waarbij ook een duidelijke eigen filosofische stem doorklinkt; een these die overtuigend wordt verdedigd. Met de verrassende combinatie van cabaret en filosofie weet Fransen zware thema's met wervende lichtvoetigheid aan te pakken. Er zit veel geschiedenis en filosofie in het boek, maar je verdwaalt nergens, mede dankzij de glasheldere schrijfstijl.

In onze tijd. Leven in het Calamiteitperk is een boek dat we iedereen van harte gunnen: lezers die de uitdagingen van onze tijd beter willen begrijpen, maar evengoed critici die nog niet klaar zijn om het vooruitgangdenken te begraven en zich dus over Fransens betoog willen uitspreken. Als we het debat grondig willen voeren, helpt het dat we kunnen teruggrijpen op gedeelde grond: die vind je in Tim Fransens boek. Zoals we benieuwd zijn naar de gesprekken die dit werk ontlokt, hopen we ook dat Fransen aan een vervolg werkt, waarbij hij het draadje hoop aan het einde van zijn boek opnieuw oppikt en zo zijn filosofische discours voortzet.

Juryleden van de Socratesbeker 2025

De jury bestaat dit jaar uit Alexandra van Ditmars (redacteur *Filosofie Magazine*, juryvoorzitter), Laura Molenaar (freelance journalist voor onder andere dagblad *Trouw*), Khadija al Mourabit (docent aan de Universiteit Leiden en jurylid van de Hypatia-prijs), Paul van Tongeren (emeritus hoogleraar wijsgerige ethiek en voormalig Denker des Vaderlands) en Sarah Vankersschaever (redacteur *De Standaard*).